

развитие личности ребенка на основе теорий развития личности, ученых разных психологических направлений.

Ключевые слова: родительство, родительская компетентность, молодые супруги.

Nagula E. L. Psychological essence of the concept parental competence young couple

The article describes the main approaches to the definition of «parental competence», analyzes the evolution of ideas on the content of parental competence – parenting, effective parenting, parental authority, parenting, based on psychological and educational research, presented national traditions of education of the young generation and the history of the development of psychology Parenthood, performed a theoretical analysis of the problem considering the competent parenting in terms of parental influence on the development of the child, based on the theories of personality development, psychological scientists from different directions.

Key words: parenting, parental competence, the young couple.

Стаття надійшла до редакції 17.09.2012 р.

Прийнято до друку 26.10.2012 р.

УДК 37.013.42

І. С. Сьомкіна

**ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЯ РОБОТИ ЯК УМОВА ЕФЕКТИВНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ЦСССДМ З НЕБЛАГОПОЛУЧНИМИ СІМ'ЯМИ**

Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується трансформацією всіх сфер суспільного життя, що знаходить відображення у функціонуванні сім'ї як соціального інституту. Сім'я є найкращим природним середовищем для людей, для виховання, захисту й розвитку дітей, важливим фактором їх соціалізації. Сьогодні сім'я як соціальний інститут переживає гостру кризу, причинами якої є зовнішні протиріччя (між суспільством і сім'єю), а також внутрішньосімейні суперечності, які призводять до збільшення кількості неблагополучних сімей, розлучень, що не сприяє успішному вихованню та розвитку дітей у сім'ї, реалізації ними своїх прав, задоволення потреб. Це свідчить про те, що наявні соціально-педагогічні технології підтримки та допомоги сім'ї виявляються, з одного боку, неефективними, а з іншого – поверхневими та недостатньо деталізованими.

Саме тому вивчення проблем сімей займає провідне місце у дослідженнях багатьох вітчизняних вчених, свідченням чого є підвищений інтерес до даної проблеми в роботах О. Безпалько,

Р. Вайноли, Т. Веретенко, В. Зацепіна, М. Галагузової, Л. Завацької, І. Зверевої, І. Трубавіної, Ж. Петрочко та ін.

Дослідження основних проблем, які об'єктивно впливають на виконання сімейних функцій кожного з членів сучасної родини є одним з важливих елементів розвитку соціальної педагогіки. Проблеми в сім'ї найчастіше виникають при не задоволенні найважливіших потреб людини, не паданні змоги особистісному та духовному зростанню, не досягненні цілей у спілкування, що є наслідком неповноцінної реалізації функцій в сім'ї. Саме не виконання сімейних функцій або ж відсутність їх комплексності і призводить до обставин в сім'ї, які не можна подолати за допомогою узвичаєних методів розв'язання проблем, ідо призводить до складних життєвих обставин в сім'ї.

Метою статті є розкриття сутності індивідуалізації соціально-педагогічної роботи ЦСССДМ з кожною конкретною сім'єю, яка опинилася у кризі, на принципах варіативного та програмно-цільового підходів.

Даний концептуальний вибір пояснюється тим, що, на сучасному етапі основними акцентами державних соціальних інституцій щодо роботи із сім'ями, що закріплені в усіх відповідних нормативно-правових актах України, визначені: 1) індивідуальний підхід, який ґрунтується на вивченні потреб сім'ї та визначенні спільно з нею шляхів розв'язання проблеми; 2) спрямування сімей на самостійне вирішення своїх проблем; 3) мобілізація власних ресурсів сім'ї; 4) набуття необхідних життєвих навичок; 5) використання ресурсів громади [1]. Також, необхідно зазначити, що сучасна наука має у своєму арсеналі велику кількість підходів до вирішення суспільних проблем та управління соціальними процесами, серед яких актуальними є варіативний і програмно-цільовий. Враховуючи все це, логіка нашого подальшого наукового пошуку буде спрямована, *по-перше*, на з'ясування змістовної сутності процесу індивідуалізації соціально-педагогічної роботи ЦСССДМ з неблагополучними сім'ями, а *по-друге*, на визначення змісту та специфіки варіативного і програмно-цільового підходів та їх реалізації у процесі організації роботи центрів соціальних служб.

Розпочинаючи обґрунтування вище означених концептуальних положень, ми звернулися до дефініції «*індивідуалізація*» в контексті організаційної культури (процесу) і з'ясували, що це: 1) спрямовані на зміну культури організації активні дії співпрацівників [2]; 2) процес дій щодо визначення індивідуальних особливостей будь-чого (будь-кого) [3; с. 34]. Усвідомлюючи це та адаптуючи дані визначення щодо проблеми нашого дослідження, під *індивідуалізацією соціально-педагогічної роботи ЦСССДМ з неблагополучними сім'ями* ми розуміємо активні дії фахівців центрів соціальних служб спрямовані на з'ясування індивідуальних особливостей неблагополучної сім'ї, особливостей виникнення і прояву сімейного неблагополуччя, визначення його типу та врахування цих особливостей при вибудовуванні оптимальної взаємодії з кожною конкретною неблагополучною сім'єю і безпосередній соціально-

педагогічній роботі з нею. Таким чином, процес індивідуалізації передбачає опору на індивідуальні особливості та якості сім'ї, а саме: її соціальну спрямованість (соціально-позитивна, конструктивна – соціально негативна, деструктивна), ціннісні орієнтири, життєві плани (перспективи), домінуючі мотиви життєдіяльності, сформовані настанови, готовність до змін, усвідомлення проблем і необхідності змін та ін.

З'ясовуючи змістовну сутність процесу індивідуалізації соціально-педагогічної роботи ЦСССДМ з неблагополучними сім'ями, варто зазначити, що *реалізація принципу індивідуалізації*, у даному випадку, потребує, щоб фахівці ЦСССДМ: 1) постійно вивчали та добре знали індивідуальні особливості конкретної сім'ї (яка знаходиться на обліку), її членів, їх особистісні прояви, погляди, смаки, звички, риси характеру і особливості темпераменту тощо; 2) вміли діагностувати і знали реальний стан справ сім'ї щодо причин виникнення і характеру прояву сімейного неблагополуччя, рівень потенціалу та сформованості у членів сім'ї соціально-психолого-педагогічного ресурсу необхідного для виходу з кризи, їх мотиви, інтереси, ставлення до життя і ситуації неблагополуччя тощо; 3) постійно залучали кожного (за можливістю) з членів неблагополучної сім'ї до посиленої для нього і поступово ускладнюючої діяльності, що забезпечить формування необхідного особистісного потенціалу, життєво важливого для виходу з ситуації сімейного неблагополуччя, їх розвиток; 4) своєчасно виявляли і усували складності і причини, що перешкоджають процесу виходу з життєвої кризи, оперативно змінювали тактику роботи в залежності від нових умов і обставин її прояву; 5) максимально стимулювали (мотивували) сім'ю на взаємодію, розвивали та спиралися на власну активність членів сім'ї щодо подолання сімейного неблагополуччя.

Таким чином, комплексне здійснення цих вимог зобов'язує фахівців ЦСССДМ враховувати глибинний розвиток внутрішньо сімейних процесів, спиратись на закономірності причинно-наслідкових зв'язків, що у свою чергу допомагає вибудовувати успішну стратегію й тактику взаємодії Центру і конкретної сім'ї щодо подолання сімейного неблагополуччя.

Процес індивідуалізації діяльності ЦСССДМ з неблагополучними сім'ями є першоосновою ефективного вирішення життєвих проблем сім'ї і в реалізації варіативного й програмно-цільового підходів, адже технологічна процедура впровадження даних підходів у роботу Центрів з кризовими сім'ями розпочинається саме з визначення специфіки (індивідуальних особливостей) сімейного неблагополуччя, що виступає ключовим орієнтиром – основною метою – подальших дій, які пов'язані із вибором ефективного варіанту комплексної програми щодо подолання складних життєвих обставин конкретної сім'ї.

Розкриваючи змістовні характеристики та специфіку варіативного і програмно-цільового підходів у роботі ЦСССДМ з неблагополучними сім'ями, звернемося спочатку до з'ясування *сутності варіативного*

підходу та його принципів щодо організації роботи ЦСССДМ з неблагополучними сім'ями.

Термін «варіативний» в лінгвістиці зазначається як «представлений деякими варіантами, той що складається з декількох варіантів» [36].

Варіативний підхід щодо організації роботи ЦСССДМ з неблагополучними сім'ями полягає у наданні фахівцям міждисциплінарної команди (разом із сім'єю) можливості вибору необхідного варіанту професійних дій відповідно існуючого типу сімейного неблагополуччя в межах дії комплексу соціально-педагогічних програм, розроблених і спрямованих на подолання складних життєвих обставин сім'ї з урахуванням власних можливостей сім'ї, її потреб і ступеня готовності до співпраці, специфіки та глибини прояву життєвої кризи. Сутнісними характеристиками варіативного підходу є *багаторівневість* (реалізація різноманітних соціально-педагогічних програм спрямованих на подолання сімейного неблагополуччя на різних рівнях взаємодії: ЦСССДМ – неблагополучна сім'я; неблагополучна сім'я – ЦСССДМ – інші соціальні інституції (центри зайнятості, заклади освіти та медицини, державні виконавчі органи, недержавні соціальні організації та ін.)) та *поліфункціональність і гнучкість* (забезпечує широкий вибір професійних соціально-реабілітаційних, соціально-адаптаційних, соціально-профілактичних програм та програм соціальної допомоги неблагополучній сім'ї відповідно її потреб та реалізацію програм різного спрямування із залученням активних форм і методів роботи індивідуального та групового характеру).

Основоположним принципом варіативного підходу є можливість вибору необхідних дій соціально-педагогічного характеру спрямованих на ліквідацію (локалізацію) причин та наслідків прояву сімейного неблагополуччя з урахуванням особливостей прояву життєвої кризи і готовності сім'ї до активної взаємодії (співпраці) із ЦСССДМ.

З'ясовуючи змістовні характеристики *програмно-цільового підходу*, можна зазначити, що цей підхід дозволяє ефективно вирішувати комплексні завдання соціальної педагогіки та соціальної роботи. На наш погляд, сутність даного підходу може бути розкрита при розгляді його на фоні взаємодії двох, більш загальних, підходів – *цільового і програмного*.

Цільовий підхід являє собою систему методів та методичних прийомів, що забезпечують постійну орієнтацію управлінської діяльності, прогностно-управлінських рішень та процесів виконання цих рішень на кінцевий результат з урахуванням перспективних цілей розвитку. *Програмний підхід* передбачає ув'язування поставлених завдань з ресурсами та організацію виконання заходів [5]. Іншими словами мова йде про цільове програмування соціально-педагогічної діяльності щодо соціальних явищ та процесів, яке дозволяє ефективно їх вирішувати.

Реалізацією програмно-цільового підходу щодо вирішення проблеми сімейного неблагополуччя виступає *цільова комплексна програма*, яка є інструментом вирішення сукупності завдань різного

рівня на основі аналізу «похідної» (початкової) ситуації (у нашому випадку – ситуації виникнення сімейної кризи (типу сімейного неблагополуччя)) та шляхів її (його) покращення і подолання.

Відмінними (тобто тими, що відрізняють) характеристиками програми, як форми інтеграції ресурсів і видів діяльності, а також організації виконання управлінських рішень, є комплексне включення до неї усіх необхідних і достатніх заходів, а також встановлення чітких залежностей і зв'язків окремих заходів і «похідного» (початкового) завдання, що дозволяє оцінити їх внесок у кінцевий результат діяльності.

Розробка цільових комплексних програм дозволяє алгоритмізувати соціально-педагогічну роботу ЦСССДМ з неблагополучними сім'ями відповідно типу сімейного неблагополуччя та враховувати специфіку його прояву, а також цілеспрямовано впливати на конкретний блок причин виникнення сімейного неблагополуччя.

Варто зазначити, що у процесі організації діяльності ЦСССДМ з неблагополучними сім'ями, рішення про розробку та виконання конкретних комплексних програм подолання відповідного типу сімейного неблагополуччя приймається міждисциплінарною командою фахівців виходячи із реальної необхідності, здатності неблагополучних сімей активно співпрацювати із центром соціальних служб, а також самостійно вирішувати частину власних життєвих проблем, можливостей ЦСССДМ та інших об'єктивних обставин. *Алгоритм практичної реалізації програмно-цільового підходу в діяльності ЦСССДМ* щодо подолання сімейного неблагополуччя включає наступні кроки:

1. Аналіз контингенту неблагополучних сімей, які знаходяться на обліку ЦСССДМ, з метою визначення ключових проблем основних груп сімей відповідно типам сімейного неблагополуччя та ступеню їх самостійності щодо вирішення певних життєвих обставин, здатності до співпраці.

2. Визначення основної мети роботи з кожною групою сімей відповідного типу сімейного неблагополуччя та розробка цільових комплексних програм діяльності міждисциплінарної команди фахівців щодо його подолання з урахуванням специфіки прояву та необхідних напрямів діяльності, а саме:

- програми комплексної соціальної (соціально-педагогічної) реабілітації (та соціально-психологічної корекції) – спрямовані на вирішення всієї сукупності проблем неблагополучної сім'ї в залежності від типу прояву сімейного неблагополуччя, його специфіки (сім'я, з алкогольною або наркотичною залежністю одного/декілька членів сім'ї; конфліктні сім'ї, в яких зневажливе ставлення і складні стосунки; сім'ї, члени яких страждають від насильства в сім'ї; сім'ї з дітьми, схильними до девіантної поведінки; сім'ї, в яких безвідповідальні батьки (бездоглядність дітей); неповні сім'ї (дітей виховує один з батьків); неповні сім'ї вихованців інтернатних закладів; малозабезпечені сім'ї (сім'ї, що знаходяться за межею бідності)), що здійснюються фахівцями

міждисциплінарної команди ЦСССДМ, до якої окрім спеціалістів центру соціальних служб також входять працівники інших державних служб та відомств, недержавних і громадських організацій та фондів;

- програми комплексної соціальної адаптації – мета яких – вирішення сукупності соціальних проблем, що виникли у сім'ї, яка опинилася у СЖО у зв'язку із зміною умов або місця проживання;

- програми комплексної соціальної (соціально-педагогічної) профілактики – спрямовані на попередження реальної загрози виникнення складних життєвих обставин (або попередження соціальних наслідків реальної загрози виникнення складної життєвої ситуації);

- програми комплексної соціальної (соціально-педагогічної) допомоги – мета яких полягає у наданні сукупності різноманітних видів послуг соціально-педагогічного, соціально-правового, соціально-психологічного, медико-соціального, соціально-економічного, інформаційного, організаційно-посередницького характеру для формування у членів неблагополучної сім'ї необхідного соціально-психолого-педагогічного ресурсу щодо виходу з кризи.

3. Розробка індивідуального плану комплексних заходів ЦСССДМ (його партнерів) щодо подолання конкретною сім'єю складних життєвих обставин у межах здійснення відповідної комплексної програми діяльності з неблагополучною сім'єю із визначенням конкретних суб'єктів допомоги та термінів вирішення поставлених завдань.

4. Реалізація індивідуального плану комплексних заходів щодо подолання сімейного неблагополуччя сім'єю у взаємодії із міждисциплінарною командою фахівців ЦСССДМ.

5. Моніторинг процесу реалізації індивідуального плану комплексних заходів ЦСССДМ (його партнерів) щодо подолання конкретною сім'єю сімейного неблагополуччя й ефективності роботи цільової комплексної програми, професійності дій фахівців міждисциплінарної команди ЦСССДМ за допомогою відповідних критеріїв та, за необхідності, корегування плану їх дій, зміна технологічного інструментарію.

6. Підведення підсумків щодо динаміки вирішення проблеми сімейного неблагополуччя конкретної сім'ї – досягнення мети.

З нашої точки зору, програмно-цільовий підхід із найбільшою послідовністю та повнотою реалізує принципи системного аналізу, конкретизуючи їх стосовно процесу вирішення суспільних проблем та управління соціальними процесами, а також є вагомим підґрунтям для адекватного відображення регіональної специфіки, і тому являє собою найбільш ефективний інструмент управління процесом вирішення соціальних проблем (у т.ч. й проблеми сімейного неблагополуччя) в межах конкретної території. Саме тому це є ще одним важливим аргументом на користь використання програмно-цільового підходу в роботі ЦСССДМ щодо ефективного подолання проблеми сімейного неблагополуччя і вибудовуванні стратегії соціально-педагогічної

діяльності з неблагополучними сім'ями. Також, слід зазначити, що існуючий на сьогодні досвід реалізації ЦСССДМ програм соціальної спрямованості, процес їх розробки та здійснення є далеким від досконалості, адже існує ціла низка недоліків сучасного цільового програмування, серед яких: розпливчастість цілепокладання, недостатність взаємозв'язків між соціальними суб'єктами та об'єктом (сім'єю), неефективність системи оцінок, нераціональність організаційних форм управління і вирішення соціальних проблем, відсутність гнучкості та ін. Запровадження ж програмно-цільового підходу в діяльність центрів соціальних служб дозволить, на наш погляд, здолати названі недоліки та більш ефективно реалізовувати принципи цілепокладання, міжвідомчості, комплексності, систематичності і послідовності, адресності і мобільності допомоги, соціального захисту сім'ї та дитини у процесі організації, управління та вирішення проблем неблагополучної сім'ї, дітей, суспільства.

Саме такими ми бачимо зміст та специфіку програмно-цільового підходу в роботі ЦСССДМ щодо подолання сімейного неблагополуччя.

Завершуючи розробку третьої організаційно-педагогічної умови роботи ЦСССДМ з неблагополучними сім'ями, ми вважаємо необхідним підкреслити, що ефективна організація даного процесу цілком залежить від розуміння та знання фахівцями центрів соціальних служб всієї специфіки виникнення і прояву сімейного неблагополуччя у кожній конкретній сім'ї, яка опинилася у кризі, її потреб та конкретики і професійності подальших дій фахівців, які ґрунтуються на чітких цілях та спрямованих на їх досягнення комплексних програмах діяльності, що дозволяють предметно працювати з проблемою сімейного неблагополуччя і досягати ефективних результатів щодо його локалізації та подолання, а також мають можливість враховувати індивідуальні особливості неблагополучної сім'ї та обирати відповідні стратегічні й тактичні варіанти подолання сім'єю життєвих проблем.

Підводячи загальний підсумок теоретичній розробці організаційно-педагогічних умов роботи ЦСССДМ з неблагополучними сім'ями, ми вважаємо, що виділені нами організаційно-педагогічні умови є взаємозалежними і взаємодоповнюючими складовими більш ефективного процесу організації роботи ЦСССДМ з неблагополучними сім'ями щодо подолання життєвих проблем родин, їх сімейного неблагополуччя та соціального захисту сімей і дітей. Практична реалізація розроблених умов можлива при комплексному врахуванні сутнісних характеристик кожної з них і може бути успішною, якщо соціально-педагогічна діяльність фахівців ЦСССДМ спиратиметься на дані умови в організаційному та методично-технологічному контексті.

Список використаної літератури

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с. **2. Горпинич О. В.** Соціальна

робота як фактор формування громадянського суспільства : автореф. дис. ... кандл. філософ. наук : 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / О. В. Горпинич ; Ін-т вищ. освіти акад. пед. наук України. – К., 2005. – 18 с. **3. Григорьев С. И.** Социология для социальной работы : [учебное пособие] / С. И. Григорьев, Л. Г. Гусякова. – М. : Издательский дом Магистр-пресс, 2002. – 164 с. **4. Гуляр О. О.** Педагогічна діяльність вчителя початкових класів з неблагополучними сім'ями : дис... канд. пед. наук : 13.00.07 / Ольга Олександрівна Гуляр ; Інститут проблем виховання АПН України. – К., 2001. – 201 с. **5. Гуров В. Н.** Опыт организации социально-педагогической работы / В. Н. Гуров // Педагогика. – 1993. – № 4. – С. 54–58. **6. Дворецкий И. Х.** Древнегреческо-русский словарь / И. Х. Дворецкий ; [ред. С. И. Соболевского]. – М. : Справлит, 1958. – 2948 с.

Сьомкіна І. С. Індивідуалізація роботи як умова ефективної діяльності ЦСССДМ з неблагополучними сім'ями

У статті розкрита ідея спрямованості соціально-педагогічної діяльності ЦСССДМ на індивідуалізацію роботи з кожною конкретною неблагополучною сім'єю, на принципах варіативного та програмно-цільового підходів. Процес індивідуалізації передбачає опору на індивідуальні особливості та якості сім'ї, а саме: її соціальну спрямованість, ціннісні орієнтири, життєві плани (перспективи), домінуючі мотиви життєдіяльності, сформовані настанови, усвідомлення проблем і готовність до змін тощо. Розкрита сутність варіативного та програмно-цільового підходів щодо організації роботи ЦСССДМ з неблагополучними сім'ями.

Ключові слова: неблагополучна сім'я, соціально-педагогічна робота, індивідуалізація роботи, варіативний підхід, програмно-цільовий підхід.

Семкина И. С. Индивидуализация работы как условие эффективной деятельности ЦСССДМ с неблагополучными семьями

В статье раскрыта идея направленности социально-педагогической деятельности ЦСССДМ на индивидуализацию работы с каждой конкретной неблагополучной семьей, на принципах варіативного и программно-целевого подходов. Процесс индивидуализации предусматривает опору на индивидуальные особенности и качества семьи, а именно: ее социальную направленность, ценностные ориентиры, жизненные планы (перспективы), доминирующие мотивы жизнедеятельности, сформированные установки, осознания проблем и готовность к изменениям и тому подобное. Раскрыта сущность варіативного и программно-целевого подходов относительно организации работы ЦСССДМ с неблагополучными семьями.

Ключевые слова: неблагополучная семья, социально-педагогическая работа, индивидуализация работы, варіативный подход, програмно-целевой подход.

Syomkina I. S. The individualization of work as a condition of effective activity CSSFCY with troubled families

The article develops the idea of socially-pedagogical activities of CSSFCY focused on a personalised work with each definite troubled family, on principles of variative and programme-oriented approaches. The process of personalising bases on personal features and qualities of the family, namely its social orientation, valuable features, the vital plans (prospects), dominating motives of life-sustaining activity, basic principles, perception of problems and availability for changes and so forth. The matter of variative and programme-oriented approaches concerning the organization of work of CSSFCY with troubled families is fully developed.

Key words: troubled family, socially-pedagogical work, personalised work, variative approach, programme-oriented approach.

Стаття надійшла до редакції 23.08.2012 р.

Прийнято до друку 26.10.2012 р.

УДК 37.013.42:364.632-055.2

С. В. Тунтуєва

**ИНДИВИДУАЛЬНІ ФОРМИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ
РОБОТИ З ЖІНКАМИ, ПОСТРАЖДАЛИМИ
ВІД НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї**

Насильство в сім'ї щодо жінок негативно впливає на їхнє фізичне й психологічне самопочуття, віддзеркалюється на репродуктивному здоров'ї, заважає можливості самореалізуватися, забезпечити власну фінансову незалежність. З огляду на це, соціальна педагогіка є одним із засобів створення відповідних умов, за яких жінка, постраждала від насильства в сім'ї, зможе усвідомити насильство в сім'ї як проблему, зрозуміти його наслідки для неї особисто та суспільства в цілому, дізнатися про органи та служби, які надають допомогу постраждалим від насильства в сім'ї та захистити власні права й інтереси. З огляду на це залишається актуальним питання пошуку ефективних форм і методів соціально-педагогічної роботи з жінками, постраждалими від насильства в сім'ї.

Аналіз наукових робіт за напрямом надання різних видів допомоги жінкам, постраждалим від насильства в сім'ї, показує, що в роботах Г. Лактіонової [3] та І. Трубавіної [4] окреслені можливості застосування соціально-педагогічної реабілітації для категорії жінок, постраждалих від насильства в сім'ї; в доробках І. Грабської [1], О. Кочемировської [2], С. Фролової [6], О. Савчук [5] представлені особливості надання